

Tamara Žderić, Miljan Stevanović
Fakultet likovnih umetnosti
Univerzitet umetnosti, Beograd

**SEGMENT SRPSKE GRAFIKE XX VEKA SAČUVAN
U OKVIRU FONDA KABINETA ZA GRAFIKU
FAKULTETA LIKOVNIH UMETNOSTI U BEOGRADU**

Apstrakt:

Rad se bavi zbirkom grafika deponovanih u Kabinetu za grafiku Grafičkog odseka Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu koje su nastale u periodu od početka okupacije tokom Drugog svetskog rata, tokom oslobođenja i za vreme uspostavljanja nove države i njenog poretka. Ovaj fond grafičkih listova mogao bi se definisati i kao svojevrsni kabinet retkosti imajući u vidu dela koja su u njemu pohranjena. Kroz rad se prate uslovi pod kojima je fond formiran, proces nastajanja, razvoj, sadržina, kao i uloga u nekadašnjim likovnim praksama. Sadržaj i konstantno dopunjavanje zbirke predstavljali su uslov uspešnog sprovođenja nastavnog plana i programa, ali i bili pokazatelji prisnog usvajanja evropskih likovnih i obrazovnih koncepta i tendencija.

Ključne reči:

grafika u Srbiji, Fakultet likovnih umetnosti, zbirka, umetničke pedagoške metode

Uvod: kontekst osnivanja Grafičkog odseka Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu

Za upoznavanje sa Kabinetom za grafiku Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu neophodno je prethodno spoznati nekolicinu činjenica koje su uticale na formiranje samog Grafičkog odseka na tadašnjoj Akademiji likovnih umetnosti. Ova obrazovna institucija nastala je 1937. godine, znatno kasnije nego u ostatku Evrope. Međutim, njeno osnivanje ne dolazi u naročito povoljnom trenutku. Neposredno posle formiranja ove institucije, u Evropi izbija rat. „U periodu Narodnooslobodilačkog rata pojavile su se one forme umetničkog stvaralaštva koje su u to vreme bile jedino moguće. Dakle, ne monumentalna umetnost, čak ne ni uljena tehnika, nego u prvom redu grafika koja je imala borbeni i propagandni karakter delujući najneposrednije na mase. To su bili plakati, ilustracije za novine, karikature, a ređe mape drvoreza ili linoreza koje su zahtevale više rada i vremena. Drugim rečima u obzir je dolazilo ono što se moglo najlakše preneti narodu u presudnim trenucima kada se sve davalo za front i pobedu“ (Vasić i Bošnjak 1975). Grafički odsek na Akademiji likovnih umetnosti nastaje izborom Mihaila Petrova za profesora grafike školske 1940/1941. godine.

Kabinet za grafiku Grafičkog odseka FLU – svojevrsni kabinet čuda

Kabinet za grafiku, koji spada u nadležnost Grafičkog odseka Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu, predstavlja nedovoljno istraženi depo najrazličitijih likovnih izraza i poetika prevedenih kroz medij grafike. U neprekidnom je procesu formiranja uz permanentno dopunjavanje, obimom prerasta svoj skladišteni prostor. Nedostupan je radoznalim posmatračima i istraživačima, izuzev ličnostima zaduženim za rukovođenje njime. U sveukupnom poimanju slike Grafičkog odseka, ovaj fond čini mistifikovani segment. O istorijatu ove zbirke, ali i o njenoj nameni, Ivana Simeonović Čelić navodi: „Posle uspeha izložbe *10 godina grafike na Akademiji* u januaru 1951. godine profesor Kun je predočio da bi bilo dobro da se formira kabinet grafike [...] U zbirci se nalazi oko 90.000 listova koji predstavljaju istoriju pedagoškog rada na Akademiji/Fakultetu i razvoja likovne umetnosti u našoj zemlji. Zbirka je nastala tako što svaki studentski rad, urađen na Akademiji/Fakultetu ostaje sačuvan u jednom primerku.“ (Simeonović Čelić, 2015). Sudeći prema ovde navedenom, svrha ovog fonda bila bi da pruža nastavnicima, studentima i istraživačima podršku u svom punom obimu. Jedan od ciljeva postojanja ove zbirke bila je mogućnost upotrebe originalnih likovnih primera u nastavi i samim tim pospešivanje i produbljivanje opažajne moći kod studenata, neophodne za potpuniji likovni razvoj individue. Međutim, trenutne okolnosti su drugačije – sem u

pojedinin slučajevima, ova zbirka grafičkih zapisa nije u upotrebi niti je adekvatno muzeološki obrađena. Što se tiče dostupnosti fonda, samo je deo materijala obrađen i digitalizovan, i to u periodu od 2014. do kraja 2016. godine.

Presek stanja: konstante fragmenta zbirke iz perioda od 1940. do 1955. godine

Vremenski okvir u kome je izvorno nastao skenirani deo radova jeste onaj između 1940. i 1941. godine, od početka Drugog svetskog rata, pa sve do 1955. godine. Značajno veliki deo grafičkih listova nije datovan, ali se prema stilskim i tematskim osobenostima može svrstati u ovaj period. Ovom obradom obuhvaćeno je 99 autora, uz dodatak nekoliko nepotpisanih radova. Egzaktni i precizni podaci o sadržini zbirke, broju grafičkih listova, pobrojanim imenima svih autora čije se delo nalazi u kolekciji, kao i označenom broju tiraža nekog grafičkog dela ne postoje. O razlozima za takav sled događaja već je bilo reči.

Presek obrađenog materijala: iz perioda između 1940. i 1955. godine, pažljivim odabirom nastao je uzorak od 913 grafičkih dela, otisnutih u jednom, dva ili najviše pet primeraka koji su sada dostupni i u digitalizovanom formatu i predstavljaju osnov formiranja digitalizovanog arhiva. Svoje radove su na jednom mestu dali i objedinili stvaraoci od kojih je jedan deo kasnije preuzeo i nastavu u okviru Akademije, odnosno Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu, a to su: Boško Karanović, čije je delovanje u okviru Grafičkog odeljenja prepoznato i isticano, zatim Sreten Stojanović, Mirjana Mihać, Mladen Srbinić, Aleksandar Tomašević, Rudolf Gaberc, Đorđe Bošan, Zoran Petrović, Božidar Prodanović, Miloš Bajić, Milica Stevanović, Lazar Vozarević, Aleksandar Luković. Takođe, fond obuhvata grafička dela Jožefa Ača, Bogoljuba Jovanovića, Majde Kurnik, Ksenije Divjak, zatim potonjih članica disidentske Zadarske grupe Vere Božičković i Ljubinke Jovanović, potom Čedomira Krstića, Dragoslava Stojanovića, Olivera Kangrge, Bože Ilića i drugih umetnika.

U ovom uzorku uočljiva je prisutnost i ženskih i muških autora u zbirci. Što se tiče evidentiranja svojih radova, očigledno je da nisu svi stvaraoci tog perioda srpske grafike vodili potpunu i celokupnu evidenciju o svojim radovima, vrlo često je ona bivala delimična. Veliki broj radova je signiran, u donjem desnom ili levom uglu, ali postoje i autori koji to nisu činili, iz nepoznatog razloga.

Na osnovu prethodno navedenih činjenica, moguće je izvesti sledeće zaključke:

- a) Većini autora grafika kao likovna tehnika nije bila sredstvo primarnog izražavanja u studentskom periodu, već su je upotrebljavali kao tehničku i tehnološku vežbu u traganju za sopstvenim likovnim izrazom kao najvišim dometom umetničkog stvaralaštva.

- b) Sudeći prema popisu dostupnog uzorka, korišćene su raznovrsne grafičke tehnike. Pored naizgled nedovoljno korišćenih pojedinih grafičkih tehnika, dela u zbirci uveravaju posmatrača upravo u suprotno: da je, čak i u ratnim, ali naročito u prvim poratnim godinama bila rasprostranjena tehnika najpre linoreza i drvoreza, a odmah potom i bakropisa, akvatinte, litografije ili, u ređim slučajevima, bakroreza.
- c) Što se tiče tiraža, većina obrađenih grafičkih listova stvorena je u tiražu od jednog, dva, a najviše pet otisaka. Taj podatak može da se odnosi na lošije materijalne uslove u kojima su školstvo, ali i nacija bili neposredno posle oslobođenja. Može se uočiti da su pojedini autori potpisivali svoja dela, označavajući pritom i školski semestar u kojem je nastao pojedini rad, dok su neki autori bili nemarni, pa nisu u potpunosti upisivali ključne elemente koje jedna grafika treba da sadrži: ime autora, redni broj otiska, tiraž, naslov dela i godinu nastanka, te je stoga nemoguće u potpunosti klasifikovati tematiku pojedinih dela i verifikovati stvaraoce.
- d) Najveći broj radova obuhvaćenih digitalnom obradom nastao je u crno-belom valerskom ključu, dok je tek nekolicina autora upotrebljavala boju u svom radu. Boja kao sredstvo posrednog izražavanja likovne radoznalosti retko je korišćena u tim prvim godinama posle završetka rata. Moguće je da uslovi za otiskivanje u više boja nisu ni postojali, odnosno da nisu bili svima dostupni. Radove u tonskoj skali, a ne samo u valerskom odnosu, dali su Ankica Oprešnik i Boško Karanović.

**Likovne poetike, motivi, narativi, ideje:
otisnutost novog ideološkog poretka u mekom tkivu
umetničkog stvaralaštva**

Novouspostavljeni poredak oslikao se i prelivao u svim sferama društva pa ni likovna umetnost nije odolela raširenim žilama socijalističkog realizma. „U odnosu na situaciju od samo par godina ranije položaj grafike se tokom četrdesetih godina u velikoj meri promenio, pošto je u tom periodu posredno, preko univerziteta, i povezivanjem sa radničkom klasom sprovedeno organizovano delovanje pobornika novih stremljenja i vršen je jak uticaj na posmatrača s ciljem razvijanja socijalne svesti i podsticanja borbe za pravedniji društveni poredak. Grafika je u tom kontekstu predstavljala važan instrument u borbi za ostvarenje socijalnih i ideoloških ciljeva“ (Vićentić 2012). Iz navedenog se zaključuje da je primarna tema kojoj se grafika posvetila tokom prvih godina oslobođenja upravo socijalno-angažovana tema. Međutim, zbirno posmatrajući, ona jeste ključna, ali ne i jedina.

Boško Karanović, *Izgradnja*, 1951, bakropis i akvatinta, Fakultet likovnih umetnosti, Beograd

Motivska raznolikost u ranim grafičkim ostvarenjima

Što se tiče tema, na prvom mestu pažljivi posmatrač traži da ugleda radove sa društveno angažovanom tematikom. I pronalazi ih, u delima jednog broja autora čija dela čine uzorak o kome je reč u ovom tekstu. Takva vrsta opredeljenosti studenata u likovnom radu nije ono što iznenađuje. Činjenica koja u izvesnoj meri začuđuje posmatrača, koji prvi put stoji pred obrađenim likovnim delima iz perioda 1940–1955, jeste raznolikost motiva i njihova sveukupnost. Dakle, čini se da u tim ranim godinama oslobođenja, socijalistički realizam nije u potpunosti zaposeo mlade studente, buduće akademske stvaraoce, već je svaki od njih imao svoj mali, skriveni svet kome je tražio odraza u grafičkom delu. Gotovo svaki autor je uradio određeni broj portreta, zatim prikaza ljudskih figura, žanr-scena, pejzaža, a nailazi se na tek poneki maštoviti prikaz snova, kao u slučaju Miodraga Dade Đurića. U maloj meri moguće je raspoznati i predstave i prikaze prepleta i ornamenata (Boško Karanović). Prisutni su i motivi iz svakodnevnog života, iz okruženja; bliski motivi i scene iz klasa u kojima se studiralo. Iskra iznenađenja opet iskršava: u suprotnosti sa predstavama socijalističkog realizma koje su veličale rad, narod, oslobođenje, borbu, ikonografski su prisutne predstave crkava u pojedinim likovnim kompozicijama tadašnjih studenata umetnosti (opet kod B. Karanovića čije je grafičko delo u fondu obimnije nego drugih autora). Sudeći prema broju obrađenih

otisaka, njihovom klasifikovanju i evidentiranju, kod pojedinih umetnika prisutan je dualizam u odabiru likovnih predstava, što se može odnositi na činjenicu o njihovom aktivnom socijalnom delovanju i učešću u slavljenju pobeđe, oslobođenja, vladajućeg poretka i novouspostavljenog političkog ideala na jednoj, a na drugoj strani sopstvenom, unutrašnjem svetu koji teži individualizaciji, nasuprot svuda prisutnog pojma kolektivnog. Duhovna i društvena stremljenja ovih autora ostaju do kraja neistražena s obzirom na to da se na malom uzorku njihovih grafičkih listova ne može u potpunosti dekodirati njihova misao, kao i njihova nastojanja. Pojedini stvaraoci su čak i u najranijim godinama svog umetničkog puta u potpunosti vladali svojim delima i tehnikom u kojoj su nastala, poput Božidara Prodanovića ili pak Aleksandra Tomaševića.

Očigledna je zastupljenost folklorne tradicije u ranim radovima autora čiji su radovi obrađeni i digitalizovani, kao i epske narativnosti. Kompozicije su, ukoliko to nije portet koji je uglavnom jezgrovit, u većini slučajeva „raspričane“, deskriptivne, dakle ne odvajaju se od srži nacionalog bića, kao i tradicija utkanih u njega. Misao pojedinca obuhvata u kontinuitetu širok motivski spektar u kome se podjednako pridaje važnost svakom detalju.

Zaključak

Na osnovu ispitanog materijala jasno je da zbirka Kabineta za grafiku Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu nastaje pod povoljnim uslovima, u trenutku uzleta grafičke discipline u tadašnjoj državnoj tvorevini. Grafika se razvila u samostalnu likovnu disciplinu zahvaljujući pojedincima entuzijastima poput profesora Mihaila Petrova koji je svoj pedagoški rad utemeljio na francuskim i nemačkim poimanjima ove oblasti. Sporo i s mukom se razvijajući, nastava grafike ipak uspeva da pridobije za sebe potonje umetnike. Naizgled u potpunosti krećući se sigurnim putem vladajuće doktrine, likovni stvaraoci ipak ostavljaju intimne zabeleške o sebi kroz svoja grafička dela, zapise o svojoj individualnosti, a na taj način služeći kolektivnom i čineći delove kolektivne memorije, ali osećajući i naglašavajući svoje neopozivo prisustvo u životu i trajanju.

Mali dostupni uzorak od ukupno oko 90.000 grafičkih listova govori sa kakvim se sve poteškoćama susreću oni koji rukovode ovom zbirkom. U želji da se sačuva jedan tako obiman i sadržajan fond i sa potrebom daljeg traganja za osnovama u radu ostvarenih, ali i neimenovanih autora, tek je u periodu od 2014. do 2016. godine više pažnje posvećeno ovoj raslojenoj zbirci, zaostavštini prošlih vremena. Trenutno se radi na daljoj obradi materijala i intenzivno traga za mogućim rešenjima obezbeđivanja adekvatnog prostora ovom malom muzeju grafičkih otisaka. Onog trenutka kada sav materijal bude prenet i preveden u digitalni sistem i usput muzeološki ispravno sačuvan, biće moguće stvoriti celovitiju predstavu o likovnim nastojanjima, smernicama, idejama i narativima srpske grafike nastale

u okviru obrazovnog procesa koji se odvijao na Akademiji/Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu tokom druge polovine XX veka.

LITERATURA

- Vasić, Pavle i Sreto Bošnjak. *Grafika u Srbiji 1934–1974*. Beograd: Kulturni centar Beograda, 1975.
- Vićentić, Tanja. *Mihailo S. Petrov: Umetnost na poklon*. Aranđelovac: Narodni muzej, 2012.
- Simeonović Ćelić, Ivana. *Vremeplov kroz 80 godina, Akademija/Fakultet likovnih umetnosti u Beogradu*. Beograd: Fakultet likovnih umetnosti i Muzej Zepter, 2015.